

Lödöse – ett centrum för handel och pilgrimer

Svenska pilgrimer tog båten från Lödöse ner till Europa. Från Europa kom pilgrimer till Lödöse för att fortsätta sin valfärd till Skara, Vadstena och Nidaros.

Del av staden Lödöse och borgen Lödösehus omkring år 1300

Vallgravsborgar började man bygga efter 1200-talets mitt, då kavalleriet blev alltmer vanligt i krigföringen. Norra Ljudaån slammade igen senare. Rekonstruktion av Kalle Berglund efter förlaga av Rune Ekre.

På medeltiden var Lödöse Sveriges enda hamn mot Västerhavet. På 1300-talet hade Lödöse 2 000 invånare, kanske fler. Ytan var 32 hektar.

1994 invigdes ett nytt museum i Lödöse med uppdraget att förklara Lödöses viktiga roll som internationell handelsstad i det medeltida Sverige. Museet har ett ofantligt antal föremål från medeltiden. Ändå har man bara hämtat upp en bråkdel av de skatter som finns i Lödösejorden.

Staden övergavs till förmån för Nya Lödöse och Göteborg och har därför sluppit dela andra svenska medeltida städers öde att dess kulturlager undan för undan förstörs av nytt byggande.

Länge hade Lödöses historia varit i stort sett okänd när man 1905 stötte på grunden efter en kyrka helgad åt Sankt Olof. Därmed väckte man Lödöses medeltidshistoria ur dess underjordiska Törnrosasömn.

Borgen Lödösehus

På 1100-talet fanns en kungsgård med en kastal byggd av trä. I mitten av 1200-talet byggdes en ny och större borg, Lödösehus, på initiativ av bland andra Birger Jarl, som vid flera tillfällen under åren 1249-1266 vistades i Lödöse.

Lödösehus var en statlig förvaltningsbyggnad och residens vid kungamaktens besök. Den var även en militär depå och hade ett tungt rytteri. Där levde man som i ett eget samhälle med egen kyrka. Stallar och andra ekonomibyggnader låg nedanför kullen.

Borgen skyddades av dubbla, delvis tredubbla vallgravar. Sådana vallgravsborgar började man bygga efter 1200-talets mitt, då kavalleriet blev obligatoriskt i krigföringen. I strid förekom rytteri i Sverige första gången när den Sverkerska ätten och den Erikska ätten möttes i slaget vid Lena i Västergötland 1208.

Medeltidskyrkan Sankt Olof

Sankt Olof var en romansk kyrka från sent 1100-tal eller tidigt 1200-tal och får därmed räknas som en tidig Olofkyrka. Den låg nära älven och drabbades av översvämningar vid högvatten.

Troligen har det allra först funnits en Sankt Olofkyrka av trä här vid älven. På den andra sidan av älven finns en Sankt Olofskälla.

Runt den romanska kyrkan byggdes 1435 en större, treskeppig gotisk kyrka. Utanför den ena långsidan fanns ett Birgittakapell. 1421 eller tidigare fanns ett Birgittaaltare inne i kyrkan. Där fanns även ett Nicolaialtare. Nicolaus var sjöfararnas och köpmännens helgon.

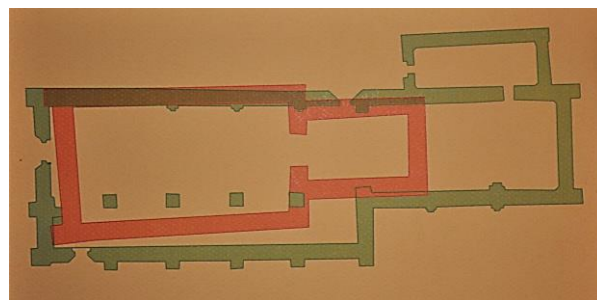
1971 hittade man nära kyrkan en mycket välbevarad träskulptur som antas föreställa Sankt Olof som ung norsk helgonkung.

Klosterkyrkan Sankta Maria

Dominikanerorden grundade ett kloster 1243. Man räknar med att klostret hade ett tjugotal prästutbildade munkar samt lekbröder som utförde praktiska arbeten. Det fanns tegelbruk och glasbruk i närheten.

Gustav Vasa lät stänga klostret och ägodelarna konfiskerades. Klosterbyggnaden ödelades efter 1530. Klostrets böcker och skrifter försvann. En enda skrift tycks ha överlevt. Det är det så kallade Skepplandabreviariet.

Vid utgrävningen av klostret visade det sig att det handlade om lämningarna av två kyrkor på delvis samma grund. När utgrävningen ägde rum på 1910-talet fanns det inte resurser för att bokstavigt talat gå till botten.

Klosterkyrkan Sankta Maria

Dominikanerordens kyrka från 1243 är markerad med grönt. Den tidigare kyrkan, församlingskyrka eller klosterkyrka, är markerad med rött. Denna kyrkas historia är inte känd men kyrkan var troligen från 1140-talet. Nya utgrävningar skulle kanske lösa gåtan. Bild från Lödöse museum.

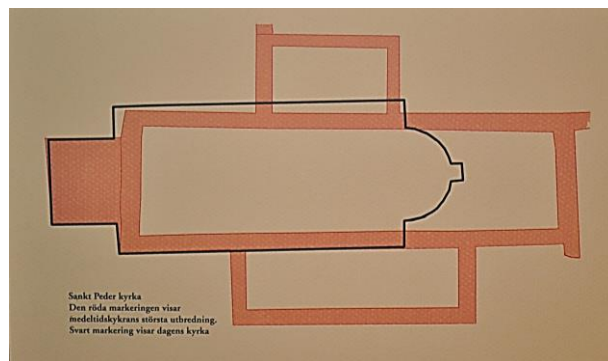
Sockenkyrkan Sankt Peder

Den tidigast belagda kyrkan var byggd i romansk stil på 1100-talet. Den blev illa åtgången under det nordiska sjuårskriget på 1560-talet. Den tycks ha återuppbyggts såväl då som under 1600-talet och ersattes med ett nybygge på 1730-talet.

Nuvarande kyrka i Karl Johansstil uppfördes 1843. I kullen den vilar på finns grundmaterial från åtminstone fyra föregångare och i dess murar ingår säkert material från 1100-talskyrkan, vars profilerade täljstenssocklar till stor del finns kvar under markytan.

Från medeltiden finns en dopfont från 1200-talet. Gravhällar från 1300-talet är uppställda i vapenhuset.

Kyrkan har i sin största utsträckning haft en betydande längd, cirka 45 meter (nuvarande cirka 30 meter). Kapellutbyggnader fanns på både norra och södra sidan och ett sekundärt förlängt kor. Dessa byggnadsdelar har fogats till den medeltida kyrkans kraftiga stenbyggnad som i stort sett tycks ha sammanfallit med nuvarande långhus.

Sankt Peders kyrka

Den svarta markeringen visar dagens kyrka, cirka 30 meter lång. På medeltiden var kyrkan 15 meter längre och hade stora utbyggnader på båda långsidorna. Men för vilka ändamål? Bild från Lödöse museum.

Tillbyggnaderna bör ha skett under 1200- och 1300-talen. Kapellen hade stora format med upp till nio meters djup. Redan den medeltida kyrkan hade torn, också under det äldsta skedet. För vilket syfte byggdes denna katedral?

Sankt Jörgens hospital

Strax norr om staden låg ett hospital för spetälska, *Sancti Jörghens Hospitall*. Namnet hospital eller spetal har gett sjukdomen lepra dess svenska namn, spetälska. Den sjuke betraktades som en redan död människa, som lämnade alla sina ägodelar vid inträdet i hospitalet.

Det fanns plats för tio eller tjugio sjuka. På området fanns bostäder, djurstallar, förråd och hantverkslokaler. Här låg också Sankt Jörgens kyrka och en begravningsplats.

Hospitalet är belagt första gången 1286. På 1200-talet kom spetälskan till Norden men tack vare stränga isoleringsåtgärder kunde den trängas tillbaka. Hospitalet blev senare mentalsjukhus, flyttades 1530 till en plats norr om Nya Lödöse och därifrån till Hisingen 1872. Där lever namnet Sankt Jörgen ännu kvar.

Gjutform för Sankt Olofsyxan

En form för gjutning av Sankt Olofsyxor hittades 1971. Detta är den enda kända gjutformen. Även en Sankt Olofsyxa har hittats. Bild från Lödöse museum.

Lödöse – en knutpunkt för pilgrimer

Om Lödöse använde påven Nikolaus III i ett brev 1279 uttrycket *Portus Scarensis*, Skarastiftets hamn. Till Lödöse fördes hela den svenska påvliga uppböörden, peterspenningen, för att överlätas till skattekollektorn.

De flesta svenska pilgrimsrutterna mot Väst- och Sydeuropa utgick från Lödöse. Sexton pilgrimsmärken har hittats i Lödösejorden, från Köln, Santiago de Compostela, Canterbury, Einsiedeln, Nöblat, Riga, Bari, Vadstena och Skara.

Pilgrimsmärken funna i Lödöses kulturlager

I mitten en Jakobsmussla från Santiago med två hål för att kunna sys fast i klädedräkten. Canterburymärket överst till höger är en ampull som sannolikt har varit fylld med helgat vatten från en källa i Canterbury. Foto: Sonia Jeffery, Lödöse museum.

Pilgrimsleder med Lödöse som knutpunkt

Pilgrimer på väg till och från Santiago, Nidaros, Skara och Vadstena passerade Lödöse. Från Lödöse vandrade pilgrimer till Nidaros via Edsleskog i Dalsland eller via Skara, med båt över Väneren och Klarälvsdalen norrut. Ur: Pilgrim och vallfartsled av Rune Ekre 1986.

Myntning och myntregioner

Redan 1150 präglades mynt i Lödöse. Myntningen ägde rum till 1370 och bekräftar Lödöses roll som ekonomiskt centrum för Västsverige.

Sverker den äldre, kung 1135-1156, var sannolikt den förste myntherren i Lödöse. Birger Jarl, som styrde Sverige cirka 1250-1266, hade troligen hela sin myntning i Lödöse.

Sverige hade till cirka 1290 tre myntregioner. Mynten, så kallade brakteater, kallades penningar och hade olika värde i de tre regionerna.

Att slå mynt och utveckla ett betalningssystem var en del i etableringen av nationalstaten. Men det fanns fler motiv för att starta mynttillverkning. Den

internationella handeln underlättades av betalningsmedel. Med kristendomen kom också den påvliga beskattningen, peterspenningen. Även den förutsatte ett betalningsmedel.

Mynträkningsområden i Sverige

Under äldre medeltid fram till cirka 1290 hade Sverige tre mynträkningsområden. (Jonsson)

Skeppsvarv redan på medeltiden

Arkeologerna har hittat skeppsbyggnadsmaterial, som dateras till 1100-talet. Vid 1500-talets början ägde Lödöse, liksom Stockholm, några skepp om 100 läster eller däröver. Lödösefarten gick främst till Lübeck och Danzig men även till Holland, England och Skottland.

1631 byggdes Gamlelöseskeppet, ett kompaniskepp även kallat Västgötaskeppet, utrustat för 50 sjöfolk och 12 kanoner. År 1740 var F H af Chapman, 1721-1808, elev vid varvet. Han var sin tids främste inom svensk skeppsbyggnadskonst.

Sveriges utrikeshandel över Lödöse

Lödöses handel med Europa sköttes till stor del av den tyska Hansan och de ganska talrika tyskar, som bodde i staden. Under 1300- och 1400-talen var den tyska bosättningens omfattning rätt betydande.

Hansan var ett handelsförbund som dominerade handeln i Nordeuropa vid den tiden. Omkring 1180 skrevs ett handelsavtal mellan kungen Knut Eriksson och hansestaden Lübeck.

I Lübecks pundtullböcker för nio år i slutet av 1400-talet finns uppgifter om sjöfarten mellan Lübeck och Lödöse och om värdet av de varor som utväxlades. I medeltal hade Lödöse besök av fartyg från Lübeck åtta gånger per år, cirka ett i månaden under den isfria tiden.

Importen till Lödöse bestod huvudsakligen av keramik, textilier, klippfisk, salt, öl och kryddor.

Från Lödöse skeppades smör, skinn, hudar, torakat kött, talg, timmer, oxar och järn. Råjärn kom till Lödöse land- och sjövägen från Mellansverige, från

Västergötland och Småland. I Lödöse förädlades en del till ämnesjärn.

Kunligheter i Lödöse

1312 gifte sig två av Magnus Ladulås söner, hertigarna Erik och Valdemar, vid ett stort dubbelbröllop i Oslo. Bröllopfesten i Sverige hölls i Lödöse, året efter.

Magnus Eriksson och drottning Blanka regerade över Finland, Sverige, Norge, Island, Grönland, Färöarna och Orkneyöarna. De residerade bland annat på Varberg, Bohus och Lödösehus.

Sankt Olofsyxan och ett kors som souvenirer

Båda framställda med gjutformar hittade i Lödöse.

Bild från Lödöse museum.

Rotgher de Colonias gravsten

Släkten de Colonia invandrade på 1200-talet från Köln till Lübeck där man etablerade ett handelshus med filialer bland annat i Lödöse. Rotgher avled 1317. Intill denna gravhäll låg Johannes från Münster. En annan släktgren, Reklinghus, fanns i Lödöse in på 1400-talet.